

JANUSZ PIASNY

KIERUNKI ROZWOJOWE SPOŻYCIA ŻYWNOSCI NA TLE SPOŁECZNEJ STRUKTURY WSI

W spożyciu artykułów żywnościowych na przestrzeni dłuższych okresów czasu występowały i nadal jeszcze występują poważne zmiany. Szczególnie wyraźnie uwidoczniły się one w spożyciu ludności wiejskiej w Polsce Ludowej. Tendencje zmian, zgodne zresztą z ogólnymi kierunkami rozwoju spożycia w większości społeczeństw, wystąpiły w Polsce ze szczególną siłą na skutek przemian społeczno-gospodarczych oraz polityki gospodarczej państwa wobec wsi. Z tych względów przedstawienie faktycznych zmian i tendencji występujących w spożyciu całej wsi, jak i różnych grup ludności wiejskiej, uważać należy za celowe.

Podstawą do rozważań naszych nad zmianami spożycia żywności wśród różnych grup ludności wiejskiej będą głównie dane zawarte w opublikowanych i nie opublikowanych materiałach Instytutu Ekonomiki Rolnej [IER]. Zaznaczyć należy, że materiały IER dotyczące spożycia żywności w latach od 1947/48 do 1951/52 opracowane są na podstawie:

1. ankiet zbieranych w (gospodarstwach chłopskich przy pomocy studentów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego,
2. gospodarstw prowadzących rachunkowość rolniczą,
3. sprawozdań korespondentów rolnych GUS.

Natomiast od roku 1951/52 do chwili obecnej badania spożycia w IER opierają się głównie na wynikach rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych¹ oraz częściowo pracowników Państwowych Gospodarstw Rolnych i członków spółdzielni produkcyjnych².

¹ Syntetyczne wyniki badań rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich ogłaszane są przez Instytut Ekonomiki Rolnej dla poszczególnych lat gospodarczych w oddzielnych publikacjach, pt. *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych*. Wiarygodność oraz reprezentatywność tych wyników w zakresie spożycia poruszana już była wielokrotnie przez szereg autorów (M. Czerniewska, K. Sokołowski, U. Płowiec, A. Świdorski) w wielu artykułach.

² Wyniki badań nad spożyciem pracowników PGR-ów i członków spółdzielni

Z analizy rachunkowości rolnej wynika, że spożycie artykułów żywnościowych stanowi ciągle jeszcze dominującą pozycję w budżecie rodziny chłopskiej (około 60%). Mimo wzrostu dochodów ludności, udział spożycia jest jeszcze tak duży, ponieważ wystąpiły znaczne zmiany w wysokości konsumpcji poszczególnych artykułów żywnościowych w stosunku do okresu przedwojennego³. Ogólne kierunki tych zmian na przykładzie ważniejszych artykułów żywnościowych pokazuje ryc. 1.

Obserwując ogólny rozwój przeciętnego spożycia żywności przez ludność chłopską po wojnie można stwierdzić, że w zasadzie już od 1948/49 r. został przekroczony poziom przedwojenny w spożyciu większości ważniejszych artykułów żywnościowych. Spożycie przetworów zbożowych na członka rodziny w tym roku było już nieco większe od przedwojennego, natomiast ziemniaków mniejsze o 3%, a cukru, tłuszczów zwierzęcych i jaj konsumowano znacznie więcej. Jedynie spożycie mleka nie osiągnęło poziomu spożycia przedwojennego. Trzeba jednak podkreślić, że spożycie mleka przed wojną na wsi było stosunkowo duże, wyrównywało ono znaczne niedobory w spożyciu innych wartościowych artykułów żywnościowych. Wieloletnia stabilizacja spożycia mleka pełnego po wojnie, na głowę ludności chłopskiej, może świadczyć również o tym, że nasycenie potrzeb w tym zakresie jest w pełni zaspokojone.

W latach następnych obserwujemy dalszy proces poprawy struktury spożycia żywności. Pewne załamanie się tendencji rozwojowej nastąpiło w latach 1952/53—1953/54. W pozostałych zaś latach następował powolny, ale systematyczny spadek spożycia przetworów zbożowych i ziemniaków, a wzrost konsumpcji artykułów wartościowszych (bogatych w białko), takich jak mięso, tłuszcze i jaja. Wyrażając ogólne zmiany, jakie wystąpiły w spożyciu ważniejszych artykułów w liczbach względnych, w stosunku do okresu przedwojennego przyjętego jako 100, otrzymujemy następujące wskaźniki dla roku 1958/59: spożycie zbóż — 79, ziemniaków — 57, mleka pełnego (bez masła i śmietany) — 93, jaj — 180, mięsa i tłuszczów wieprzowych — 208 oraz cukru — 267⁴.

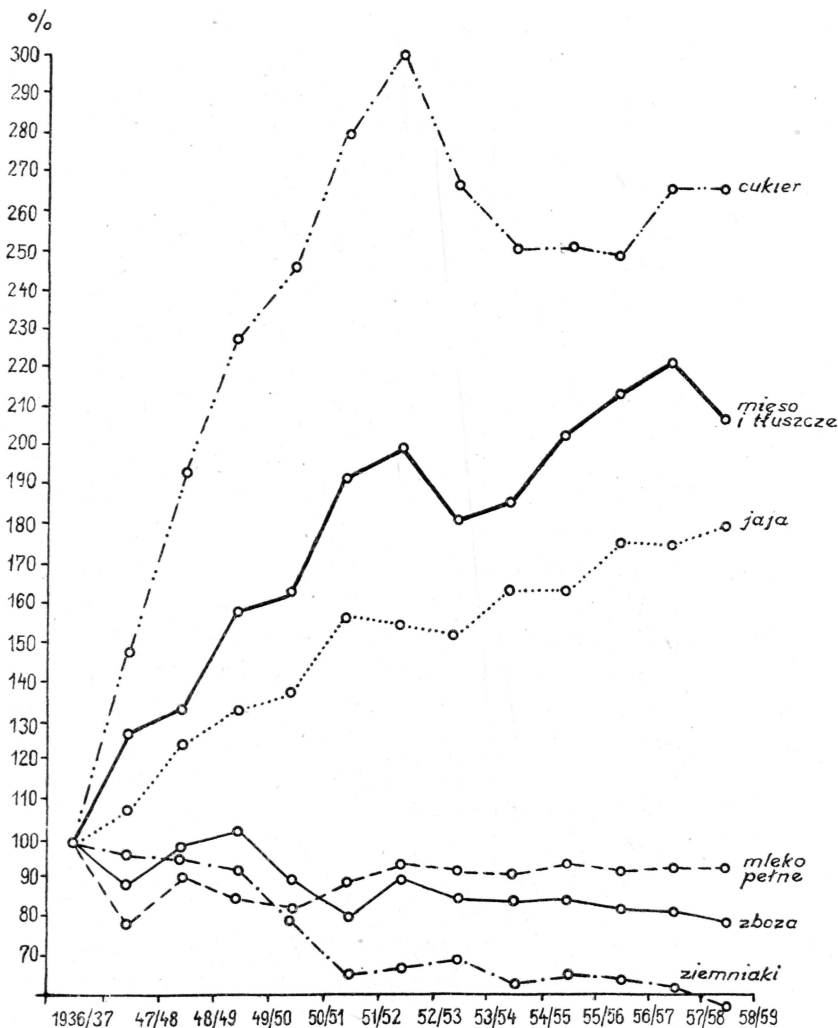
Przypomnieć tutaj trzeba, że dane powyższe oparte są na wynikach gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną; gospodarstwa te są

produkcyjnych zostały wydane jedynie częściowo w Biuletynach Instytutu Ekonomiki Rolnej w 1955 r. oraz w pracy M. Czerniewskiej *Spożycie w gospodarstwach chłopskich*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1958, nr 3 (dodatek).

³ Dane o spożyciu z roku 1936/37 zostały zestawione w IER wyłącznie dla gospodarstw od 3 do 10 ha na obszarze ziem będących w obecnych granicach kraju, czyli dane z województw zwróconych ZSRR, w których spożycie było niższe, nie zostały wzięte pod uwagę. W ten sposób wzrosła porównywalność uzyskanych wyników po wojnie z danymi przedwojennymi.

⁴ Rocznik Statystyczny 1960, s. 219.

silniejsze ekonomicznie od przeciętnych w kraju, posiadają wyższą kulturę rolną, wyższe plony z ha, lepszą obsadę zwierząt hodowlanych na 100 ha użytków rolnych i wreszcie wykazują większą dochodowość. Dlatego też gdyby chcieć określić obecne spożycie w gospodarstwach

Ryc. 1. Rozwój spożycia wybranych artykułów żywnościowych w gospodarstwach chłopskich w latach 1936/37 – 1958/59 na 1 członka rodziny (rok 1936/37 = 100)

chłopskich na poziomie przeciętnym w kraju, to należałoby, biorąc za podstawę dane rachunkowości, nieco zwiększyć spożycie zbóż (około 10%), ziemniaków (około 15%) i strączkowych (około 20%), natomiast

zmniejszyć o około 15% spożycie mięsa, jaj i słoniny⁵. Mimo tego zastrzeżenia należy uważać, że kierunek zmian, jaki miał miejsce w spożyciu rodzin prowadzących rachunkowość rolną, przebiegał podobnie jak i wśród ludności całej wsi. Na ukształtowanie się takiego kierunku rozwoju spożycia żywności na wsi wpłynęło wiele przyczyn, a w szczególności bardzo znaczna poprawa spożycia w małych obszarowo gospodarstwach, w których przedwojenny poziom spożycia był bardzo niski⁶.

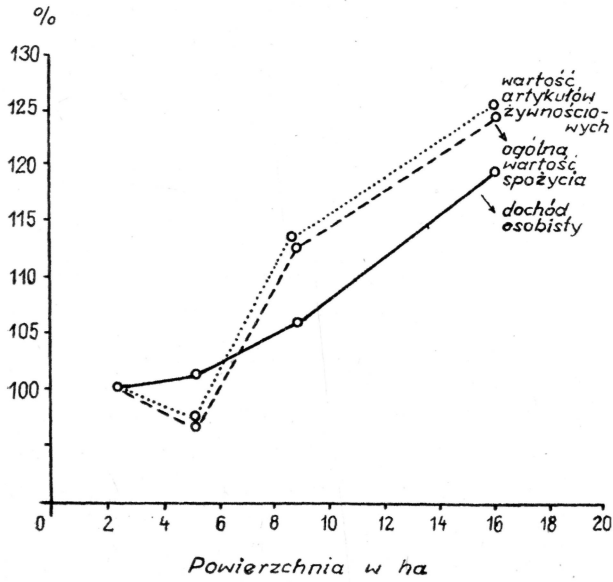
Dzisiaj można stwierdzić, że różnice w zakresie dochodów i spożycia między poszczególnymi grupami gospodarstw znacznie zmaleły. Nastąpiły bardzo istotne zmiany w kształtowaniu się wielkości dochodów i spożycia poszczególnych grup ludności chłopskiej, zarówno w ujęciu wartościowym, jak i ilościowym. Dokonując przeglądu zmian w ujęciu wartościowym podkreślić trzeba fakt, że gospodarstwa małorolne (do 3 ha) do roku 1955/56 miały wyższy dochód osobisty, większą ogólną wartość spożycia oraz wyższe spożycie artykułów żywnościowych niż gospodarstwa od 3 do 7 ha. Ten stan rzeczy w decydującej mierze spowodowany był możliwością zwiększenia zarobkowania poza gospodarstwem oraz małym obciążeniem gospodarstw małorolnych świadczeniami na rzecz państwa. Kształtowanie się wielkości dochodu osobistego i wartości spożycia całkowitego oraz spożycia żywności do roku 1955/56 przedstawiono na ryc. 2.

Na podstawie ryc. 2 można sądzić, że w okresie planu sześciolletniego a w szczególności w latach 1952/53—1954/55, gdy obciążenie rolnictwa było bardzo znaczne, a panujące wówczas warunki nie były zachęcające do rozwijania produkcji, wystąpiło prawie we wszystkich grupach gospodarstw ukształtowanie się nieprawidłowych współzależności między wzrostem dochodów i spożycia. Należy przypuszczać, że w związku z istniejącą wówczas sytuacją polityczno-gospodarczą podstawową część swoich środków kierowali chłopci na konsumpcję, a w szczególności na spożycie żywności.

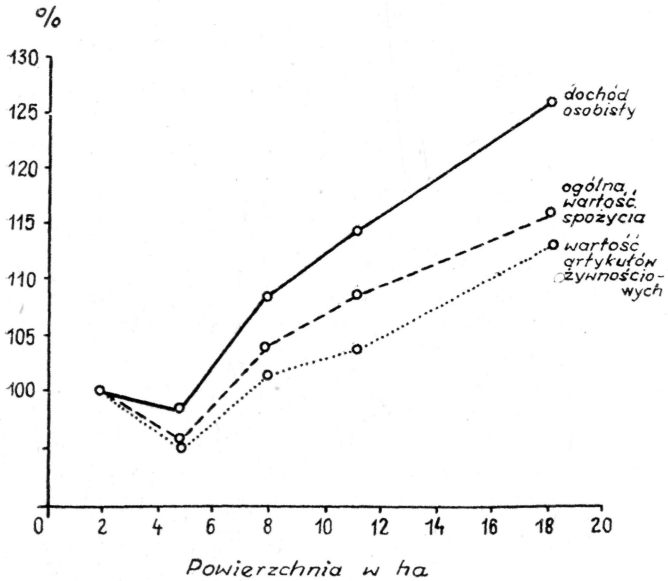
Przełom pod tym względem stanowi rok 1955/56, kiedy zaczęły się prawidłowo kształtować zachwiane współzależności w poprzednich latach. Ostatnie lata wskazują, że sytuacja pod tym względem zaczyna się kształtować coraz prawidłowiej. Dochód osobisty wzrasta znacznie szybciej niż ogólna wartość spożycia i wartość spożycia żywności. Dążenie do dokonywania poważniejszych nakładów na produkcję rolną oraz większe możliwości nabycia środków produkcji w ostatnim okresie są — jak należy sądzić — przyczynami zmniejszenia się wartości spożycia

⁵ Por. M. Czerniewska, op. cit., s. 33.

⁶ Por. Z. Gronowska i W. Obrębski, *Spożycie rodziny w gospodarstwach karłowatych w latach 1930—1933*, Warszawa 1937; F. Dziedzic, *Spożycie zamożnych i niezamożnych włościan w Polsce*, Toruń 1934.

b) Rok 1955/56. Gospodarstwa do 3 ha = 100

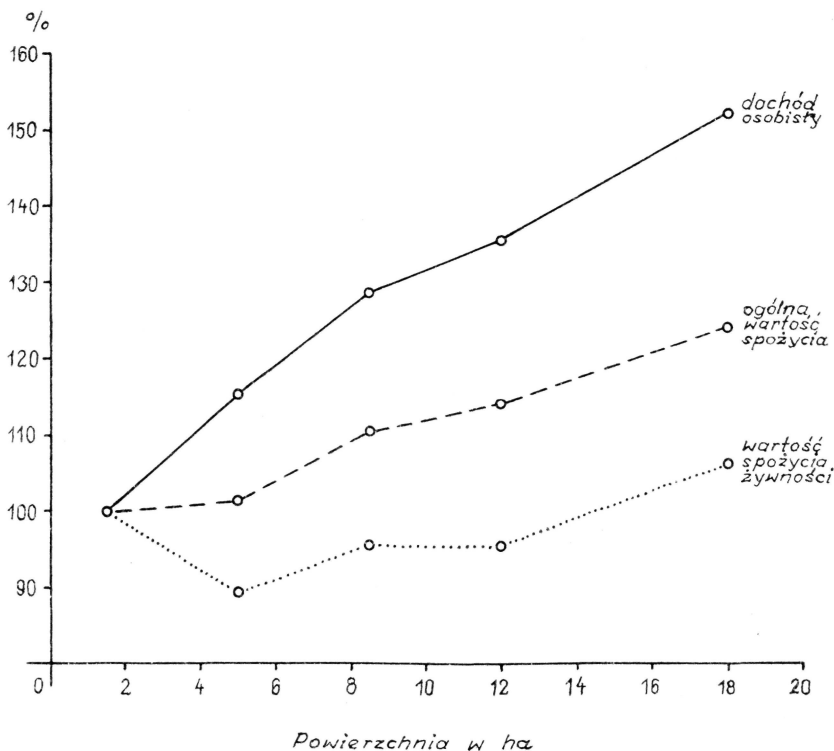

b) Rok 1955/56. Gospodarstwa do 3 ha = 100

Ryc. 2. Dochód osobisty, ogólna wartość spożycia i wartość artykułów żywnościowych na 1 członka rodziny według wielkości gospodarstw

żywności w kilku grupach gospodarstw w stosunku do grupy małorolnych (do 3 ha). Bardzo wyraźnie to widać na ryc. 3.

Jak widać, w roku 1958/59 wartość spożycia żywności przez ludność małorolną (do 3 ha) przewyższyła już nie tylko wartość spożycia żywności w grupie gospodarstw od 3 do 7 ha, ale także w grupach od 7 do

Rok 1958/59. Gospodarstwa do 3 ha = 100

Ryc. 3. Dochód osobisty, ogólna wartość spożycia i spożycie żywności na 1 członka rodziny według wielkości gospodarstwa

10 ha i od 10 do 14 ha. Jedynie w grupie gospodarstw wielkorolnych (powyżej 14 ha) wartość spożycia żywności była o 6% wyższa od spożycia w grupie gospodarstw do 3 ha. W pozostałych grupach gospodarstw wartość tego spożycia była od 5 do 11% niższa. Świadczy to o tym, że rodziny w gospodarstwach do 3 ha ostatnio przeznaczają więcej środków na spożycie artykułów żywnościowych i w rezultacie powinny odżywiać się lepiej niż rodziny w gospodarstwach od 3 do 14 ha.

Zmniejszenie różnic w wartościowym ujęciu spożycia nastąpiło nie tylko wśród różnych grup gospodarstw indywidualnych na wsi, ale rów-

niez między tymi ostatnimi a pracownikami PGR-ów. Odnosi się to zarówno do wielkości wartości spożycia całkowitego, jak i wartości spożycia artykułów żywnościowych. Różnice w wartościach spożycia całkowitego w wypadkach skrajnych, najwyższym i najniższym, sięgają kilkuset złotych na 1 członka rodziny w skali rocznej. Podobnie przedstawia się sytuacja w wartości spożycia żywności, gdzie różnice są bardzo zbliżone do poprzednich. Najwyższe wartości spożycia całkowitego oraz żywności wykazują gospodarstwa małorolne — do 3 ha i wielkorolne — powyżej 14 ha oraz rzemieślnicy pracujący w PGR-ach⁷.

Wyżej przedstawione spostrzeżenia pozwalają stwierdzić, że w poszczególnych grupach społecznych ludności wiejskiej wielkość spożycia całkowitego oraz spożycia żywności nie wykazują obecnie bardzo znacznych różnic. Obserwuje się raczej tendencję do wyrównania spożycia w ujęciu wartościowym wśród różnych grup ludności wiejskiej.

Tendencje rozwojowe, jakie wystąpiły w spożyciu żywności w ujęciu wartościowym, znajdują także swoje potwierdzenie w ilościowych zmianach konsumpcji artykułów żywnościowych w poszczególnych grupach gospodarstw rolnych.

Wyniki badań rachunkowości rolnej wykazują, że ilościowe spożycie artykułów żywnościowych na głowę ludności w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw ulegały ciągłym zmianom. Świadczą o tym zarówno badania z lat 1947/48—1950/51, jak i badania w latach następnych, aż do roku 1958/59 włącznie. Zmiany te w odniesieniu do wybranych, ale podstawowych artykułów żywnościowych ilustruje tabela 1.

Analizując tabelę 1 możemy stwierdzić, że spożycie podstawowych artykułów żywnościowych na głowę ludności chłopskiej na ogół rośnie w miarę wzrostu wielkości gospodarstwa. Najbardziej wzrasta ono w odniesieniu do mięsa i cukru. Wzrost spożycia tych dwu artykułów idzie w parze, w pewnym sensie, w naszych warunkach ze wzrostem zamożności na wsi. Nie bardzo jednak rozumiały jest wzrost spożycia przetworów zbóż i ziemniaków w miarę zwiększania się gospodarstw.

Rozpatrując ilościowe zmiany spożycia w poszczególnych grupach gospodarstw, w różnych okresach czasu, zauważamy spadek spożycia zbóż i ziemniaków, a wzrost spożycia mięsa, tłuszczów wieprzowych, cukru i jaj. Jednakże spadek spożycia zbóż i ziemniaków jest mniejszy i powolniejszy w gospodarstwach obszarowo małych niż dużych⁸. W kon-

⁷ Por. J. Piasny, *Spożycie ludności wiejskiej na tle przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej*, Poznań 1961, s. 126.

⁸ Tendencje te potwierdzają również wcześniejsze obliczenia J. Głowczyka, zawarte w artykule *Z zagadnień wzrostu spożycia w Polsce Ludowej*, „Ekonomista” 1955, nr 5—6, a także T. Kramera, *Spożycie zbóż przez ludność wiejską* (na przykładzie woj. poznańskiego), „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1958, nr 1.

Porównanie spożycia podstawowych artykułów żywnościowych
na 1 członka rodziny w poszczególnych grupach gospodarstw⁹

Lata	Gospodarstwa o powierzchni ha					Różnica pomiędzy grupą do 3 ha a grupą 14 i więcej ha
	do 3	3—7	7—10	10—14	14 i więcej	
Przetwory zbóż w kg						
1948/49—1950/51	170	182	193	201	218	+48
1951/52—1954/55	148	154	164	167	174	+26
1955/56—1958/59	153	157	163	161	166	+13
Ziemniaki w kg						
1948/49—1950/51	323	340	356	360	381	+58
1951/52—1954/55	225	246	258	266	280	+55
1955/56—1958/59	213	224	242	252	263	+50
Cukier w kg						
1948/49—1950/51	12,0	13,0	14,5	15,8	17,5	+ 5,5
1951/52—1954/55	14,7	15,8	16,7	18,0	20,8	+ 6,1
1955/56—1958/59	16,3	15,2	15,5	16,0	18,2	+ 1,9
Mięso w kg						
1948/49—1950/51	21	20	22	26	30	+ 9
1951/52—1954/55	25	25	28	32	38	+13
1955/56—1958/59	26	27	33	36	43	+17
Tłuszcz wieprzowy w kg						
1948/49—1950/51	8	7	7	8	9	+ 1
1951/52—1954/55	10	9	10	10	11	+ 1
1955/56—1958/59	10	10	12	13	13	+ 3
Mleko pełne (bez masła i śmietany) w ltr						
1948/49—1950/51	196	244	248	248	257	+61
1951/52—1954/55	248	249	250	244	232	-16
1955/56—1958/59	256	252	246	241	236	-20
Masło w kg						
1948/49—1950/51	5,1	5,2	5,7	6,8	7,8	+ 2,7
1951/52—1954/55	6,2	5,3	5,1	5,8	7,7	+ 1,5
1955/56—1958/59	7,8	5,4	5,6	4,8	6,5	- 1,3
Jaja w sztukach						
1948/49—1950/51	120	142	152	167	186	+66
1951/52—1954/55	174	166	162	174	205	+31
1955/56—1958/59	188	182	190	195	218	+30

Źródła: Dane dla lat 1948/49—1950/51 oraz 1951/52—1954/55 przyjęto z pracy M. Czerniawskiej, op. cit., s. 38, a dla okresu 1955/56—1958/59 obliczono samodzielnie na podstawie *Wyników rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych* za lata 1955/56, 1956/57, 1957/58 i 1958/59.

⁹ Wyniki badań grupowane były w IER pod względem wielkości gospodarstw różnicznie w różnych latach. W tabeli 1 drogą interpolacji przeliczono dane za lata poprzednie na jednolity podział gospodarstw wg wielkości obszaru przyjętego w 1955/56 r.

sekwencji różnica w spożyciu zbóż pomiędzy grupą gospodarstw do 3 ha i grupą gospodarstw do 14 i więcej ha maleje: — z 48 kg w latach 1948/49—1950/51 r. do 13 kg w latach 1955/56—1958/59. Bardziej ustabilizowane różnice pomiędzy gospodarstwami dużymi i małymi wykazują ziemniaki, jednakże i tu różnica spada z 58 kg w latach 1948/49 —1950/51 do 50 kg w latach 1955/56—1958/59. To samo zjawisko zmniejszających się rozpiętości w spożyciu grup skrajnych stwierdzamy dla cukru i jaj.

Mleka pełnego gospodarstwa małe spożywają więcej niż gospodarstwa duże. Różnica w spożyciu mleka wypada na korzyść gospodarstw do 3 ha i wynosiła w latach 1951/52—1954/55 16 l, a ostatnio wzrosła do 20 l.

Również spożycie masła w ostatnich latach w grupie gospodarstw do 3 ha wzrosło znacznie, osiągając przeciętnie w okresie lat 1955/56—1958/59 7,8 kg na członka rodziny. Podkreślić należy, że jest to obecnie najwyższe spożycie masła wśród wszystkich grup ludności chłopskiej. W rezultacie jest ono większe w stosunku do grupy gospodarstw 3—7 ha o 2,4 kg, a grupy 7—10 ha o 2,2 kg, gospodarstw 10—14 ha o 3 kg i wreszcie gospodarstw wielkorolnych o 1,3 kg na członka rodziny w ciągu roku. Ten dość znaczny wzrost spożycia masła wśród chłopów małorolnych wynika w poważnej mierze z oddziaływania miejskiego stylu życia na tę część ludności wiejskiej, bardzo często zatrudnionej stale lub okresowo w przedsiębiorstwach poza rolnictwem.

Odwrotną tendencję wykazuje spożycie mięsa i tłuszczu wieprzowego. Spożycie tych artykułów rośnie szybciej w gospodarstwach większych niż w mniejszych. W wyniku tego rozpiętość pogłębia się i z 9 kg w latach 1948/49—1950/51 wzrosła do 17 kg w latach 1955/56—1958/59. Można sądzić, że spadek spożycia zbóż i ziemniaków w gospodarstwach dużych został wyrównany znacznym wzrostem spożycia mięsa.

Uogólniając należy stwierdzić, że we wszystkich grupach obszarowych gospodarstw chłopskich w okresie lat 1948/49—1958/59 wzrastało spożycie mięsa, tłuszczu wieprzowego i jaj, a malała konsumpcja przetworów zbożowych i ziemniaków. Jeśli idzie o spożycie cukru, to wzrastało ono głównie do 1954/55 r., a w ostatnich latach nastąpiło minimalne obniżenie się wielkości spożycia, z wyjątkiem spożycia w grupie gospodarstw do 3 ha. Spożycie mleka pełnego (bez śmietany) w całym rozpatrywanym okresie we wszystkich typach gospodarstw wykazywało dużą stabilizację. Jedynie wyraźniej wzrastało spożycie mleka do roku 1954/55 w grupie gospodarstw małorolnych do 3 ha.

Na podstawie przeprowadzonej analizy ilościowych zmian spożycia wśród różnych grup gospodarstw chłopskich można stwierdzić, że występuje ogólna tendencja wzrostu spożycia artykułów żywnościowych wartościowszych, o kalorii droższej. Świadczy o tym wzrost spożycia

jaj, mięsa, tłuszczu wieprzowego, cukru itd. Różnice cen 1 kalorii są bardzo wyraźne. Na przykład jeżeli przyjmiemy cenę 1 kalorii w chlebie żytnim za 100, to wskaźnik dla ziemniaków wynosił w 1959 r. 155, cukru — 205, słoniny świeżej — 273, mleka — 323, masła osełkowego — 458, mięsa wieprzowego z kością — 867, mięsa wołowego z kością — 1351, a dla jaj aż 1465. Wskaźniki te przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Wskaźniki wartości bioekonomicznej ważniejszych produktów żywnościowych w 1959 r.

Wyszczególnienie	Wartość w groszach za 1 kg ^a	1 kg = Kcal ^b	Grosze za 100 Kcal	Wskaźnik przy cenie chleba = 100
Chleb (lubelski)	350	2390	14,6	100
Mąka pszenna 50%	600	3520	17,0	116
Ziemniaki	132	580	22,7	155
Cukier	1200	3990	30,0	205
Słonina świeża	3250	8110	40,1	273
Masło oselkowe	5500	7480	66,9	458
Mleko standaryzowane	250	530	47,2	323
Mięso wieprzowe z kością	3073	2420	126,9	866
Mięso wołowe z kością	2691	1360	197,8	1351
Jaja	3000	1400	214,0	1465
Kapusta — główki białe	155	230	67,0	460

Źródła: a) Ceny detaliczne w handlu uspołecznionym albo targowiskowym na podstawie Rocznika Statystycznego 1960, s. 404—405; b) J. Rudawska-Koprowska, *Tablice wartości odżywczych produktów spożywczych*, Warszawa 1954. Obliczenia własne.

W związku ze zmniejszaniem się w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw spożycia o kalorii tańszej, a zwiększaniem się spożycia kalorii droższej, rośnie ilość białka (w szczególności białka zwierzęcego) i tłuszczów, a maleje spożycie węglowodanów w racji żywnościowej na wsi. Jak wykazują obliczenia IER, wzrost ten nastąpił we wszystkich grupach gospodarstw chłopskich, największy jednak był w gospodarstwach małorolnych i wielkorolnych¹⁰. Oznacza to, że zmiany w wartości oraz ilość spożywanych artykułów żywnościowych w zależności od wielkości gospodarstw znajdują pewne odbicie także w zmianach wielkości kaloryczności oraz struktury racji żywnościowej.

¹⁰ Podkreśla to również K. Sokołowski w swoich opracowaniach, np. *Spożycie wsi w Polsce Ludowej*, Z prac Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN, 1957, nr 2; *Niektóre wnioski nad spożyciem wsi*, „Gospodarka Planowa” 1957, nr 2.

Podkreślić jednakże i tutaj należy, że różnice te w poprzednich latach nie były zbyt duże, a w ostatnich latach nastąpiło dalsze ich zmniejszenie.

Ciekawe byłoby porównanie zmian, jakie zaszły w spożyciu innych grup ludności wiejskiej, ze zmianami w gospodarstwach indywidualnych. Niestety z braku ciągłości badań budżetów rodzin pracowników PGR-ów członków spółdzielni produkcyjnych oraz tych gospodarzy indy-

Tabela 3

Spożycie artykułów jadalnych na głowę ludności w różnych grupach ludności wiejskiej ¹¹

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne będące głównym źródłem utrzymania w 1954/55 r.	Gospodarstwa indywidualne małorolne będące ubocznym źródłem utrzymania w 1954/55 r.	Pracownicy PGR-ów		
			robotnicy stali	rzemieślnicy	administracyjni
Zboże razem	226	163	150	144	111
Mąka pszenna w kg	54	30	24	22	21
Mąka żytnia w kg	72	38	20	23	14
Chleb dokupiony w kg	27	48	76	69	50
Bulki dokupione w kg	1,5	2,3	2,6	2,0	2,4
Kasze różne w kg	6,2	6,5	3,0	3,7	3,7
Strączkowe w kg	1,8	1,3	2,5	1,1	1,3
Ziemniaki ^a w kg	237	198	203	209	164
Warzywa w kg	87	57	44	66	30
Owoce i jagody w kg	31	24	5	13	3
Cukier w kg	15	14	13	14	13
Miód w kg	0,5	0,3	0,2	1,3	2,6
Mleko pełne ^b w l	246	211	186	178	207
Masło w kg	5,8	4,1	5,2	9,4	6,8
Ser biały i twaróg w kg	4,4	3,1	3,2	2,4	4,8
Śmietana w l	8,3	6,2	4,9	5,1	7,2
Mleko pełne (z masłem i śmietaną) w l	449	357	350	449	427
Jaja w szt.	177	168	121	144	139
Mięso różne w kg	27	25	27	31	25
Słonina i smalec w kg	9	10	10	12	12
olej i margaryna w kg	0,6	0,6	2,4	1,2	1,8

a) Po potrąceniu 10% odpadków; b) bez masła i śmietany.

Źródło: M. Czerniewska, op. cit., s. 39 i 40.

¹¹ W zestawieniach statystycznych nie podano wyników badań budżetów członków spółdzielni produkcyjnych, gdyż dane te nie zostały udostępnione przez In-

widualnych, dla których gospodarstwo rolne było jedynie ubocznym źródłem utrzymania, porównań długich okresów uczynić nie można. Istnieją jedynie w formie opublikowanej cząstkowe wyniki odnoszące się do tego zagadnienia, a dotyczą głównie 1954/55 r. Wprawdzie od tego czasu upłynęło już sporo lat i nastąpiły na pewno dość istotne zmiany, jednak warto nad nimi trochę się zatrzymać, aby zorientować czytelnika w różnicach spożycia, jakie wówczas miały miejsce. Porównanie wielkości spożycia pracowników PGR-ów oraz wybranych grup gospodarstw indywidualnych przedstawia tabela 3.

Jak wykazują wyniki zawarte w tej tabeli, różnice występujące w spożyciu poszczególnych grup ludności wiejskiej są dość charakterystyczne. Pierwsze miejsce w spożyciu zbóż wykazują gospodarstwa indywidualne, w pozostałych grupach ludności występuje wyraźnie tendencja malejąca. Pracownicy administracyjni spożywają zboża o połowę mniej niż chłopi gospodarujący indywidualnie. Dokupywanie chleba wykazuje tendencję odwrotną, z tym, że w grupie pracowników administracyjnych zaznacza się spadek spożycia. Podobną tendencję jak w spożyciu zbóż wykazuje spożycie ziemniaków.

Na podkreślenie zasługują dane obrazujące spożycie warzyw (głównie kapusty), owoców i jagód w gospodarstwach indywidualnych.

Różnice w spożyciu owoców i jagód między rolnikami indywidualnymi a pozostałymi grupami ludności są wprost nieprawdopodobne (robotnicy rolni według tych danych spożywaliby sześciokrotnie, a pracownicy administracyjni dziesięciokrotnie mniej owoców i jagód niż chłopi indywidualni). Rozpiętości są zbyt duże, by można było na tej podstawie ocenić faktyczne spożycie¹². Jedno jest pewne, że spożycie owoców i jagód u chłopów indywidualnych bardzo daleko odbiega in plus od średniego spożycia w innych grupach ludności wiejskiej.

Analizując dalej tabelę 3 możemy stwierdzić, że spożycie cukru jest stosunkowo wyrównane we wszystkich grupach ludności wiejskiej. Spo-

stytut Ekonomiki Rolnej. W materiałach IER znaleźć można jedynie pierwszą próbę metodyczną opracowania tych budżetów na przykładzie wyników badań z 1953 r. Patrz Biuletyn IER 1955, nr 7. Wyniki zawarte w tabeli oparte są na bardzo małej reprezentacji. Budżety gospodarstw małorolnych będących ubocznym źródłem utrzymania prowadziło w 1954/55 r. tylko 36 gospodarstw, a robotników stałych, rzemieślników i pracowników administracyjnych PGR-ów łącznie 52 rodziny.

¹² Sprawą szacunku produkcji i spożycia owoców zajmowali się: Z. Żekoński, *O ulepszenie statystyki spożycia artykułów żywnościowych*, „Gospodarka Planowa” 1958, nr 11; W. Przelaskowski, *Spożycie artykułów żywnościowych w świetle norm żywienia w porównaniu z okresem przedwojennym*, „Ekonomista” 1959, nr 4–5; oraz A. Świdorski, *O metodach badania spożycia ludności rolniczej*, „Wiadomości Statystyczne” 1958, z. 3.

życie mleka i śmietany jest mniejsze w grupie pracowników pegeerów niż w gospodarstwach indywidualnych. Spożycie mięsa nie wykazuje większych różnic i jest dość wyrównane we wszystkich grupach ludności wiejskiej. Dotyczy to również słoniny i smalcu, chociaż pewną przewagę mają tutaj pracownicy PGR-ów¹³.

Na tle tej krótkiej analizy można powiedzieć, że ludność gospodarstw indywidualnych mimo wysokiego poziomu jakościowego spożycia (mięso, tłuszcze, cukier, owoce i jagody) nie rezygnuje ze spożycia ilościowego (zboże, ziemniaki). Znajduje to również wyraz w spożyciu obliczonym w kaloriach na głowę w poszczególnych grupach ludności wiejskiej.

Tabela 4

Spożycie na głowę ludności w kaloriach w wybranych grupach ludności wiejskiej

Wyszczególnienie	Gospodarstwa indywidualne będące głównym źródłem utrzymania w 1954/55 r.	Gospodarstwa indywidualne małorolne będące ubocznym źródłem utrzymania w 1954/55 r.	Pracownicy PGR-ów w 1955 r.		
			robotnicy stali	rzemieślnicy	administracyjni
Kalorii ogółem	3419	2753	2675	2813	2430
Białko					
w gramach dziennie	85	67	63	61	58
w tym zwierzęce					
w gramach dziennie	36	31	29	30	32
Tłuszcz w gramach dziennie	100	89	94	108	102

Źródło: M. Czerniewska, op. cit., s. 41 i 42.

Wyniki podane w tabeli 4 obliczone są na głowę ludności, zwykle jednak podaje się je na jednostkę konsumpcyjną¹⁴. Przeliczając nasze wyniki na jednostki konsumpcyjne, otrzymamy następujące przybliżone ilości kalorii na jednostkę konsumpcyjną: w gospodarstwach chłopskich będących głównym źródłem utrzymania — 3761, w gospodarstwach bę-

¹³ Wcześniejsze opracowanie z tego zakresu znajdujemy w Biuletynie Instytutu Ekonomiki Rolnej: *Wyniki badania budżetów pracowników PGR w 1953 r.*, Biuletyn IER 1955, nr 10.

¹⁴ Przy obliczeniach jednostek konsumpcyjnych można stosować różne metody przeliczeń, np. według Luska (z 1918 r.), Cathcarta i Murray (z 1931 r.), G. Szulca (z 1927 r.), Stiebelinga i Warda (z 1933 r.), Widdowsona (z 1945 r.) i wielu innych autorów. Dla uproszczenia w przeliczeniach IER przyjęto, że dzieci do lat 14 liczy się za 65% jednostki konsumpcyjnej.

dających ubocznym źródłem utrzymania — 3056, wśród robotników starych — 3050, rzemieślników — 3291, a pracowników administracyjnych — 2843. W ten sposób otrzymane wyniki są zbliżone do norm podanych przez A. Szczygła w pracy *Zarys higieny żywienia*, jedynie pracownicy administracyjni wykazują kaloryczność spożycia wyższą od normy przewidzianej dla tej grupy pracowników.

Można przypuszczać, że różnice w spożyciu kalorycznym poszczególnych grup ludności wiejskiej wynikają w pewnej mierze z różnic w pracach wykonywanych przez te grupy ludności i zależne są od natężenia mięśni przy ich wykonywaniu. Robotnicy PGR-ów wykazują dużo mniejszą kaloryczność spożycia niż chłopci gospodarujący indywidualnie, ale też występuje tu znaczna różnica w stopniu mechanizacji prac w gospodarstwach indywidualnych i PGR-ach, na korzyść tych ostatnich. Występuje zatem teoretycznie stosunek odwrotnie proporcjonalny między stopniem mechanizacji prac w rolnictwie a kalorycznością spożycia. Im wyższy stopień mechanizacji, tym teoretycznie możliwa jest niższa wartość kaloryczna spożycia i na odwrót¹⁵. Wniosek ten w pewnym stopniu tłumaczą wyniki badań spożycia w innych krajach. Na przykład zmniejszającą się kaloryczność spożycia mieszkańców Szwecji ekonomiści tłumaczą zmniejszającym się zapotrzebowaniem energii ludzkiej na skutek zastąpienia większości ciężkich prac maszynami i motorami. Dlatego też można się spodziewać w przyszłości, że w miarę rozwoju mechanizacji pracy w rolnictwie polskim po pewnym okresie spadać będzie kaloryczność spożycia ludności wiejskiej. Następować to będzie w procesie długotrwałym, przy ciągłej zmianie struktury spożycia artykułów żywnościowych.

W poprzednich częściach niniejszego opracowania wykazano, że istniejące różnice między poziomami spożycia żywności wśród różnych grup obszarowych gospodarstw chłopskich ulegają znacznemu zmniejszeniu. Przed wojną poziom spożycia rodziny chłopskiej był bardzo wyraźnie związany z obszarem gospodarstwa: im większe gospodarstwo, tym poziom spożycia rodziny wyraźnie wyższy. W warunkach Polski Ludowej, jak dotąd, ta współzależność z pewnymi wyjątkami nadal występuje, ale różnice poziomów są coraz mniejsze. Grupa gospodarstw do 3 ha, posiadająca kiedyś najniższy poziom spożycia, ma dziś poziom bardzo zbliżony do innych grup, a nawet w stosunku do grupy gospodarstw 3—7 ha znacznie wyższy. Oznacza to, że coraz bardziej zaczyna występować w naszych warunkach brak korelacji między wielkością obszarową gospodarstwa a poziomem spożycia rodziny chłopskiej.

¹⁵ Patrz J. Piasny, *Wpływ mechanizacji na towarowość rolnictwa*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1960, nr 2.

Coraz wyraźniej zarysowujące się zmniejszanie korelacji — a nawet nieraz jej zupełny brak — między obszarem gospodarstwa a poziomem spożycia rodziny chłopskiej jest wynikiem oddziaływania wielu czynników. Bardzo ważnym czynnikiem jest w tym zakresie polityka świadczeń wobec wsi i z tym związana tendencja do łagodzenia rozpiętości dochodów między mniejszymi i większymi obszarowo gospodarstwami. W wyniku stosowanej progresji zawartej w systemie świadczeń na rzecz państwa następuje znaczne wyrównywanie dochodów gospodarstw w przekroju obszarowym.

Dalszym czynnikiem powodującym zmniejszenie się rozpiętości dochodów, a co za tym idzie i spożycia między gospodarstwami różnej wielkości jest kształtowanie się dochodów spoza gospodarstwa rolnego, których poziom maleje wraz ze wzrostem obszaru. Zjawisko to jest zupełnie zrozumiałe, wiąże się bowiem ze stanem bilansu siły roboczej w małych i większych gospodarstwach. Czynnikiem ten odgrywa znaczną rolę, tym bardziej że doświadczenia wielu krajów wykazują, iż drobne gospodarstwo czy parcela są zjawiskami towarzyszącymi procesom industrializacji. Problem zatem zarobkowania rodzin chłopskich nie jest problemem na krótką metę. Etap, kiedy obok rozwijającego się, a nawet już rozwiniętego dużego przemysłu istnieje liczna grupa drobnych gospodarstw półrolniczych-półrobotniczych (pracowniczych), nie jest etapem szybko przemijającym. Zjawisko to jest dziś w pewnym stopniu trwałą cechą struktury wielu państw uprzemysłowionych. Wynika z tego, że zjawiska tego nie można ograniczać tylko do wczesnego etapu uprzemysłowienia, można jedynie powiedzieć, że jest ono wówczas najbardziej masowe i wykazuje najszybsze tempo rozwoju¹⁶. Dlatego też należy się liczyć z rozwojem dochodu spoza gospodarstwa, w szczególności wśród gospodarstw obszarowo mniejszych.

Wyżej wymienione czynniki pozwalają zrozumieć, dlaczego nastąpiło zmniejszenie korelacji poziomu spożycia z obszarem gospodarstw i dlaczego obszar gospodarstwa nie może w przyszłości stanowić jedynego kryterium analizy poziomów spożycia rodzin chłopskich. Zachodzi zatem potrzeba nowego grupowania wyników badań z zakresu spożycia rodzin w gospodarstwach indywidualnych¹⁷.

Najważniejszym kryterium grupowania rodzin chłopskich z punktu widzenia oceny poziomu spożycia powinna być, zdaniem H. Chojnac-

¹⁶ Ciekawe rozważania na ten temat znaleźć można w artykule A. Szemberg, *Zmiany struktury agrarnej a zarobkowanie ludności*, „Wiś Współczesna” 1961, nr 3.

¹⁷ O konieczności zmiany kryterium grupowania wyników dotyczących spożycia ludności rolniczej pisali już znacznie wcześniej J. Łoś, M. Czerniewska i K. Sokołowski.

kiej¹⁸, wielkość dochodu konsumpcyjnego (dochód osobisty minus akumulacja) na jednego członka rodziny¹⁹. Takie grupowanie powiększy znacznie możliwość porównywania wyników rachunkowości rolnej z wynikami budżetów rodzin miejskich.

Pierwsze badania poziomów spożycia z tego punktu widzenia przeprowadzono już w IER w różnych rejonach i okręgach Polski. Uzyskane w ten sposób rezultaty obrazuje na przykładzie jednego rejonu tabela 5.

Tabela 5

Przeciętna wartość spożycia na osobę w okręgu środkowo-zachodnim w 1955/56 r.

Grupy dochodu konsumpcyjnego na 1 osobę w zł rocznie	Ogólna wartość spożycia	Artykuły żywnościowe		Artykuły przemysłowe	Udział art. żywn. w ogólnej wartości spożycia
		Ogółem	w tym z samozaopatrzenia		
2000 — 4000	3292	2557	2106	595	78
4001 — 6000	4949	3414	2924	1392	69
6001 — 8000	6986	4577	3766	2185	65
8001 — 10000	8582	5111	4022	3203	60
10001 i więcej	11152	6852	5027	4017	61

Źródło: H. Chojnacka, op. cit., s. 53.

Z tabeli tej wynika, że gdy przyjmie się kryterium grupowania według dochodu konsumpcyjnego, to różnice w poziomach spożycia są znacznie wyższe niż miało to miejsce przy grupowaniu według wielkości obszarowej gospodarstw chłopskich. Poza tym widzimy, że wraz ze wzrostem zamożności (wyrażonej wielkością dochodu konsumpcyjnego) rośnie w liczbach bezwzględnych wartość spożycia żywności, a mimo to maleje jej udział w ogólnej wartości spożycia i odpowiednio wzrasta udział wydatków na artykuły przemysłowe. Z drugiej strony widać, że rodziny zamożniejsze w znacznie większym stopniu nabywają żywność z zakupów, są to zatem gospodarstwa bardziej towarowe, powiązane ściślej z rynkiem również w zakresie spożycia.

Rozpatrując ilościowe spożycie artykułów żywnościowych w poszczególnych grupach zamożności, zauważamy, że rozpiętości są rów-

¹⁸ Patrz H. Chojnacka, *Poziom i zmiany w spożyciu ludności rolniczej w Polsce*, „Więś Współczesna” 1961, nr 1.

¹⁹ Pojęcie dochodu osobistego w nomenklaturze IER stanowi wynikową wielkość, na którą składa się dochód rolniczy plus dochód spoza gospodarstwa. Dochód osobisty zmniejszony o akumulację nazywa się dochodem konsumpcyjnym.

niez znacznie większe niż to wynikało z analizy w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw.

Tabela 6

Spożycie wybranych artykułów żywnościowych w okręgu
środkowo-zachodnim w 1957/58 r.

Grupy dochodu konsumpcyjnego na osobę rocznie	Mięso wieprzowe w kg	Przetwory zbożowe w kg	Ziemniaki w kg	Mleko bez przetworów w l	Jaja w szt.
2000—4000	23	131	249	126	67
4001—6000	38	216	307	180	149
6001—8000	45	220	282	212	316
8001—10000	65	260	297	245	306
10001 i więcej	95	387	477	234	472

Źródło: H. Chojnacka, op. cit., s. 54.

Z tabeli 6 wynika, że największe różnice występują w spożyciu mięsa i jaj, co jest zupełnie zrozumiałe i prawidłowe. Natomiast zjawisko wzrostu spożycia przetworów zbożowych i ziemniaków wraz ze wzrostem zamożności jest mało zrozumiałe. Można sądzić jedynie, że ludność chłopska wyższych grup dochodowych, mimo wyższego jakościowego poziomu spożycia (mięso, jaja, tłuszcze), nie rezygnuje ze spożycia ilościowego (przetwory zbóż i ziemniaki).

Wyrażając z kolei spożycie żywności w kaloriach należy zaznaczyć, że ilość kalorii zawarta w dziennej racji żywnościowej jednej osoby w najniższej grupie dochodowej — według obliczeń IER — kształtowała się w granicach 3000 kcal, a w grupie najwyższej powyżej 6000 kcal. Można przypuszczać, że bardzo wysoka kaloryczność pożywienia w najwyższej grupie dochodowej spowodowana jest odmienną strukturą wieku rodzin (mniejszy udział dzieci do lat 14) oraz nieuwzględnieniem liczby osób żywionych na skutek donajmu w gospodarstwach o wyższych dochodach. Do gospodarstw tych należą zwykle gospodarstwa o małej liczebności rodzin, stąd praktycznie liczba osób żywionych jest większa niż liczba osób w rodzinie i dlatego faktyczna kaloryczność pożywienia jest z pewnością mniejsza.

Na podstawie tej krótkiej, zarysowanej jedynie analizy trudno wysuwać daleko idące wnioski. Jedno jest jednak pewne, że poziom spożycia żywności wśród ludności chłopskiej jest bardziej zróżnicowany niż to wynikało z analizy spożycia w poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw. Dalsze badania w tym zakresie powinny się przyczynić do rozwoju wiadomości o faktycznym zróżnicowaniu spożycia wśród ludności chłopskiej.